

MAKTABGACHA TA'LIM MUASASASALARIDA HUQUQIY TARBIYA BERISHDA BOLALARNI O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUSIYASI BILAN TANISHTIRISH

*Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi
Avezova Maxliyo Sultonnazir qizi*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida huquqiy tarbiya berishda bolalarni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiya haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: Bolalar, tarbiya, ta'lim, huquq, oila, yosh, qonun, jamiyat.

Аннотация: В данной научной статье дана краткая информация о Конституции Республики Узбекистан о правовом воспитании детей в дошкольных образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Дети, воспитание, образование, право, семья, возраст, право, общество.

Abstract: This scientific article provides brief information about the Constitution of the Republic of Uzbekistan for legal education of children in preschool educational institutions.

Key words: Children, upbringing, education, law, family, age, law, society.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining asosiy qoidalarini targ'ib qilish huquqiy tarbiyaviy ishlarning muhim yo'nalishidir. Voyaga yetmaganlarni ijtimoiy – psixologik va boshqa o'ziga xos xususiyatlari ular o'rtasida huquqiy targ'ibotni tashkil etishning yo'nalishlarini belgilaydi. Huquqiy tarbiyaga doir ishlarda voyaga yetmaganlarning quyidagi guruhlarini ajratib ko'rsatish qabul qilingan: o'rta umumiy ta'lim maktablari, hunar-texnika bilim yurtlari, texnikumlar o'qituvchilari,

18 yoshgacha bo'lgan ishchi va qishloqdagi yoshlar, oliy o'quv yurtlari talabalari. Demokratik jamiyat qoidalarini mensimaydigan, qiyin tarbiyalanadigan, pedagogik jihatdan o'z holiga tashlab qo'yilgan, huquqbuzar voyaga yetmagan o'smirlar alohida toifani tashkil etadi. Huquqiy targ'ibot shakllari doimiy amal qiladigan va bir martalik bo'lishi mumkin. Doimiy amal qiladigan shakllarga quyidagilar kiradi: huquqiy bilimlar xalq universitetlari, huquqiy lektoriylar, yosh huquqshunos klublari va maktablari. Huquqiy bilimlar xalq universitetlari yoshlar fakul'tetlari yosh yigitlar va kizlarning huquqiy tarbiyasida muhim rol uynaydi. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. «Bu mustaqil, demokratik, huquqiy davlatdir, deydi yurtboshimiz. Bu insonparvarlikning qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy etiqodlaridan qat'iy nazar fuqarolarning huquqlari va erkinliklari ta'minlab beradigan davlatdir». Ta'lim jarayonida endilikda mustaqil O'zbekistondagi o'zgarishlar, yuqorida berilgan baholar huquqiy munosabatga kirishishni o'rgatishning mazmunini ham, tarbiyalash metodini o'zgartirib yuboradi.

Huquqiy ta'lim - tarbiya mexanizmini, huquqni o'qitish jarayonini pedagogik printsiplar asosida ishlab chiqilgan huquqiy pedagogikaning asosiy maqsadidir. Shu sababdan biz shaxs tarbiyasi, xususan uning huquqiy tarbiyasi oilada, maktabda va ish joyida tarkib topishi kerak, deb xulosa chiqarishga xaqlimiz.

Oila tarbiya uchog'i ekani O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Chunonchi, Konstitutsiyaning 64-moddasida «Ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar» deb yozilgan. Oilada ota onalar o'z farzandlarini inson qilib tarbiyalashlari, ular to'g'risida g'amxo'rlik qilishlari shart. Ana shu sababdan Konstitutsiyamizning 63-moddasida: «Oila jamiyatning asosiy bo'g'inidir, hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega» deb tasdiqlangan. «Ta'lim to'g'risida»gi qonunda maktab zimmasiga bolalar va yoshlarni g'oyaviy-siyosiy, axloqiy, huquqiy, estetik va jismoniy tarbiyalashga ko'maklashish vazifasi yuklatilgan. Bu ishlarni maktab oila bilan birgalikda olib boradi.

Jamoa joylarida huquqiy pedagogika shu yerda joylashgan tashkilot va muassasalarning mehnat faoliyati bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, kinoteatr, oshxona, do'kon, firma va boshqa joylarda huquqiy ta'lim -tarbiya shu sohada ishlaydigan kishining huquq va burchidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Ijtimoiy muhit sifatida jamoaning eng muhim belgisi uning o'rnatilgan huquqiy printsiplariga asoslangan bo'lishidir. Har bir jamoa o'z funksiyasini o'ziga xos turli shakl va metodlarga asoslanib, amalga oshiradi. Jamoa a'zolarining barchasi o'z mehnat burchiga va jamoa vazifasiga, huquqiy holatiga aloqador qonun-qoidalar bilan tanishtirilishi zarur. Jamiyatimizdagi har-bir bola o'zining inson – eng ulug' zot ekanligini, boshqa tirik mavjudodlardan nima bilan ajralib turishini go'dakligidan qalbi bilan his qilishi kerak.

Maktabgacha ta'lim turida huquqiy ta'lim-tarbiya uch bosqichda olib boriladi:

- 1) o'rta yosh (3-4 yosh);
- 2) katta yosh (4-5 yosh);
- 3) maktabga tayyorlov davri (6-7 yosh).

Maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalarga ilk huquqiy ta'lim tarbiya berishda bolalarning yosh xususiyatlari hisobga olinadi. Huquqiy qoidalarni bayon qilib berishda o'yin usullaridan foydalanish tavsiya qilinadi. Bolalarga ilk huquqiy tushunchalarni berish orqali ularning shu davrdagi yoshiga mos qonun-qoidalarga rioya qilish maqsadi qo'yiladi va mashg'ulotlar tufayli ijobiy natijalarga erishiladi. Huquqiy ta'lim mashg'ulot tarzida bolalarga tevarak atrof, tabiat bilan tanishish, badiiy adabiyot, odobnoma mashg'ulotlarini mujassamlashtirib, har bir yo'nalishni bir-biriga moslab, uzviy ravishda olib boriladi. Huquqiy ta'lim-tarbiyada shaxs xususiyatlarini hisobga olish lozim. Shaxs xususiyatlari xilma xil bo'lib huquqiy tarbiyalashda ulardan hech birini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi. Masalan shaxsning tabiiy xususiyatlaridan yoshi va jinsini olib ko'raylik. Yosh o'zgaruvchan jins doimiy bo'lgani bilan shaxsning rivojlanishi ko'p jihatdan shu ikki xususiyat bilan belgilanadi va ular o'zaro chambarchas bog'liqdir. Yoshga

bog'liq holda tabiiy o'zgarish vujudga keladi va shaxsning huquqiy ta'lim- tarbiya elementlariga bo'lgan ehtiyoji ham o'zgaradi. Kichik yoshdagi o'quvchilarni tabiatning muhofaza qilinishi bilan tanishtiradigan mashg'ulotlar qiziqarli o'tadi.

Tabiat haqidagi suhbatlarni o'quvchining qandaydir amaliy topshiriqning (daraxt o'tqazish va buta'zorlar yaratish, bog'da ishlash, "yaxil" va "zangori" patrullar tashkil etish va shu kabilarni) bajarishi bilan to'ldirish tavsiya qilinadi.

Tabiat haqidagi suhbatlarning o'zlashtirib olinishi va oddiy darslardan farqlanib turishi uchun ularni sayr qilish, boshqa tadbirlar (qushlar kuniya. O'rmon haftasi, gullar bayrami va boshqalar) paytida o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

"Davlat va huquq asoslari" va "Inson huquqlari" o'quv fanlarining o'qitilishi o'quvchilarning bu ilmlarni o'zlashtirishi bir tizimga solingan huquqiy bilimlarni olishni eng samarali usuli hisoblanadi. Ta'limning boshqa hech qanday shakllari o'quv jarayonining dars, ya'ni huquq darsi kabi asosiy shakli o'rnini bosa olmaydi. Barcha bilim yurtlarida qonunchilik asoslari va inson huquqlarining o'rganilishi joriy etilgan. Dasturga davlat huquqi, ma'muriy huquq, mehnat, yer, fuqarolik, oila va jinoyat huquqlari bo'yicha mavzular kiritilgan. Qadimgi Sharqning buyuk mutafakkirlari, Markaziy Osiyo xalqlarining ilg'or ijtimoiy-siyosiy va huquqiy g'oyalarivakillari: faylasuf, tibbiy olim, tabiatshunos va matematik, shoir va adabiyotshunos Abu Ali ibn Sino; matematik, faylasuf, astronom davlat arbobi Mirzo Ulug'bek, iste'dodli adib, tarixchi, musiqashunos Amir Xisrav Dehlaviy asarlarida o'zining yaqqol ifodasini topgan. Yangi ilg'or oqimlar vakillari: Muqimiy. Ahmad Donish, Zavqiy, Komil Xorazmiy, Furqat mehnatkash ommaning orzu-umidlarini ifoda qilishgan, zo'ravonlik va haqsizlikka qarshi norozilikni aks ettirishgan, yangi demokratik adabiyotning barpo qilinishida ishtirok etishgan.

Yoshlarning huquqiy madaniyati huquqni hurmat qilish bilan bir qatorda yana qonunga rioya qilish odatini ham taqozo etadi. Bu esa xususan madaniyatga, turmushga singib ketgan, odatga aylanib ketgan narsanigina erishilgan deb hisoblash mumkin degan qoidadan kelib chiqadi. Vazifa – o'zimizda xulq-atvor masalalariga

to'g'ri, oqilona munosabatni tarbiyalabgina qolmasdan, yana to'g'ri odatlarni ham tarbiyalashimizdan iborat, ya'ni bu odatlarga ko'ra biz yaxshi o'ylab ko'rganimiz uchun emas aslo, balki boshqacha qila olmaydigan bo'lganimiz, odatlanib qolganimiz uchun to'g'ri yo'l tutaylik. Bu odatlarni tarbiyalash ongni tarbiyalashga qaraganda ancha qiyin ishdir. Yoshlarda muntazam yuvinish, o'z tashqi qiyofasini ko'zatib borish yoki gazeta o'qish zaruriyatini tarbiyalagan kabi huquqqa rioya qilish odatini ham singdirish zarur.

Huquqiy ta'lim- tarbiya bu shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy ko'rsatmalarni, qonunga itoatkor xulq atvor ko'nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, bir tizimli, aniq maqsadni ko'zlagan holdagi tasvir ko'rsatilishidir.

Shuni takidlash kerakki, yaqin o'tmishda ham huquqiy tarbiyaga u haqiqatda sa'zovor bo'lishi kerak bo'lganidek darajada etibor berilmas edi. Pedagogikaga doir darsliklarda shaxsning akliy kamoloti, mehnati, jismoniy, ma'naviy estetik tarbiyasi haqida so'z borar ekan, lekin huquqiy tarbiya xususida eslatilmas edi. Tarbiyaviy ishning mustaqil yo'nalishi tarzida huquqiy tarbiya yo'nalishining ajratib qo'yilmasligi o'sib kelayotgan avlodning ayrim qismi huquqiy ongi ahvoliga salbiy ta'sir ko'rsatmay qolmadi. Shubxasiz, huquqiy, siyosiy va ma'naviy ongning o'zaro bog'liqligini esdan chiqarmaslik kerak, lekin shuni ham nazarda tutish lozimki, ularni bir-biri bilan kushib yuborish mumkin emas. Tarbiyaviy ishning o'ziga xos yo'nalishidagi huquqiy mustaqilligi avvalo uning mazmuni bilan bog'liqdir. Huquqiy tarbiya ongning mustaqil shaklini – huquqiy ongni shakllantiradi, bu esa tarbiyaning o'ziga xos shakllari va usullarini izlab topish va qo'llanish zaruriyatini taqazo etadi. Tarbiyachilar zarur hajmdagi huquqiy bilimlar bilan qurollangan bo'lishi va tarbiyalanuvchilar huquqiy ongni shakllantirish, ularning huquqiy madaniyatini oshirish uslubiyotini egallashi lozim.

Ma'lumki, huquqiy ong – ijtimoiy ong shakllaridan biri. Agar ijtimoiy ong umuman ijtimoiy borliqning aksi bo'ladigan bo'lsa, unda huquqiy ong faqat mavjud

huquqiy voqea- hodisalarni, shuningdek huquq yordamida tartibga solinishi mumkin bo'lgan hodisalarni aks ettiradi. Huquqiy ong –bu jamiyatda ommaviylashgan huquqiy, shuningdek kishilarning xulq-atvoriga ijtimoiy muassasalar qadriyatlariga huquq haqidagi shunday tasavvurlar nuqtai nazaridan munosabatini ifodalaydigan nazariyalar, g'oyalar qarashlar va tasavvurlar majmuidir. Huquqni bilish huquqiy me'yorlarni bilishni anglatadi. Huquqni bilish va u haqda tasavvurlar, odatda, kishiga huquqqa zid narsani qonuniy narsadan farqlashida, qandaydir hodisani huquqiy jihatdan to'g'ri baholashida va uning ehtimol bo'lgan huquqiy oqibatlarini tasavvur etishida yordam berib, birgalikda «faoliyat ko'rsatadi». Bunda bilimlar bilan tasavvurlarning o'zaro bir-birini mustahkamlashi yuz berishim mumkin yoki huquqiy amaliyot huquqiy me'orlar talablaridan farq qilgani holda o'smir ongida huquq haqidagi tasavvurlar huquqiy bilimlar bilan raqobatlashuvi va shunda aynan noto'g'ri huquqiy tasavvurlarning g'olib bo'lishi ham istisno qilinmaydi. Shaxsning hayotiy tajribasi huquq haqidagi tasavvurlarning muhim manbai hisoblanadi.

Huquqiy tarbiyani huquqiy ta'limdan yoki faqat huquqshunoslikni o'qitishdangina iborat deb bilmaslik kerak. Shuni unutmaslik kerakki huquqiy tarbiya tarbiyaviy ishlarning hama jihatlarini qamrab olishi, maktablarda birinchi sinfdan boshlab amalga oshirila boshlashi, o'quv yurtlarida huquq bilan bir qatorda boshqa fanlarni o'qitish jarayonida, sinfdan tashqari ishlarda leksiya, huquqshunoslar bilan uchrashuvlar, og'zaki jurnallar, yosh huquqshunoslar klublari maktablari va boshqalarni tashkil etish yo'li bilan o'tkazilishi lozim. Bunda yoshlarning o'zining huquqiy ongini va huquqiy madaniyatini shakllantirishdagi yuridik faoliyatining rolini ham hisobga olish kerak bo'ladi. Huquqiy ta'lim-tarbiyani bolaning kichik yoshidan boshlab amalga oshira boshlash, huquqiy axborotlarning birinchi darajali tus olishiga erishish, shaxsning umumiy dunyoqarashi va ijtimoiy yo'naltirilganligining tarkibiy qismi sifatidagi huquqiy qarashlari va dasturlari asoslariga negiz yaratish ayniqsa muhimdir.

Huquqiy ta'lim-tarbiya o'z tarixiga ega bo'lib, qonunlarni aniq ijro etilishiga ta'sir ko'rsatishga qodir, siyosiy tuzilishidan qat'iy nazar hamma davlatlar undan manfaatdor. Ma'lumki, qadimgi Yunoniston va Rimda bolalikdan boshlab fuqarolarga qonunlar o'rgatilgan. Rim davlatida 14 yoshgacha bo'lgan bolalar qonunlarning 12 jadvallini yod olganlar. Eramizdan oldingi III asr boshlarida mavjud bo'lgan va bizgacha yetib kelgan «Fuqaro Xersonesning qasamyodi»da, jumladan, shunday deyiladi: «Men fuqarolarning hech biriga nisbatan hech qanday adolatsiz ishni xayolimga keltirmayman...va bunaqa ishga yo'l qo'ymayman, buni yashirmayman ham, lekin uni sud e'tiboriga yetkazaman va suda qonunlarga muvofiq ovoz beraman». Bu o'rinda nafaqat qonunlarga rioya etilishi haqida, shu bilan birga yoshlarning va boshqalarning qonunlarni buzishlarini fosh qilishga jalb etilishi to'g'risida ham borgan.

Siyosat – iqtisodiyotning umumlashtirilgan ifodasi, deyiladigan bo'lsa, huquq to'g'risida u siyosat, iqtisodiyot va shu davlatda bo'lgan axloqning umumlashtirilgan ifodasi, deyish mumkin bo'ladi.

Huquqiy ta'lim - tarbiya hamisha davlatning siyosat,iqtisodiyot va axloqqa nisbatan o'z nuqtai nazarini aholiga aniq etkazib berish borasidagi eng ishonchli yo'l hisoblanadi. Huquqiy normalar yozma shaklda ifodalanadi va shu tariqa odamlar u bilan davlat tomonidan ta'riflanganidek shaklda tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'sib kelayotgan avlod huquqiy ta'lim - tarbiyasining xususiyatlari yangi jamiyatning o'z xarakteri, turmush tarziga asoslanadi. Avvalo, huquqiy ta'lim - tarbiya yangi insonni kamol toptirishning samarali vositasi hisoblanadi. Qonunlar jamiyatimizning eng muhim axloqiy normalarini ifodalash bilan Ayni bir vaqtda ushbu normalarning nafaqat e'lon qilinishi, shu bilan birga real ta'minlanishining dalili bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan olganda huquq qudratli tarbiya vositasi hisoblanadi.

Huquqiy ta'lim - tarbiya yana shuning uchun ham muhimki, jamiyat qonunlari o'zining dolzarbligini saqlab qoladigan ilg'or va insoniy qoidalarni o'z ichiga olgan bo'ladi. Turgan gapki, o'z mohiyatini yo'qotgan normalar barham topadi, lekin ko'pgina narsalar saqlanib ham qoladi. Endi ular huquqiy norma, qonun sifatida bo'lmaydi. Odamlar tegishli qoidalarga amal qilishga o'rganishadi, bu ular uchun odat tusiga kiradi. Ana ushanda bunday qoidalarni qonunlarda mustahkamlab qo'yish va ularni, mabodo bunday qoidalarga rioya qilinmaganda buning uchun tegishli huquqiy javobgarlikka jalb qilinadi, degan ko'rsatma orqali isbotlab qo'yishga bo'lgan zaruriyat o'z o'zidan barham topadi. Bunday qoidalar endi ma'naviy tartibga soluvchilar tarzida amal qilaveradi. Rivojlanib borayotgan demokratik jamiyat sharoitida, yuqorida qayd qilib o'tilganidek, yosh insonlarning yuksak ijtimoiy-huquqiy faolligini shakllantirish, ularning turli huquqbuzarliklarga qarshi, qonunchilik va huquqiy tartibotni mustahkamlash uchun kurashda mustaqil ishtirok qilishiga erishish g'oyat muhimdir. Biroq huquqiy tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish manfaatlari bunday faoliyat yo'nalishlari va mazmuni haqida yanada batafsil tasavvur hosil qilinadigan bir muncha alohida vazifalarning ham ajratib ko'rsatilishini taqozo etadi.

Ular quyidagilar:

-birinchidan, davlat va huquq masalalariga doir bilimlarning zarur tizimini shakllantirish, huquqning joriy va dolzarb masalalari yuzasidan xabardor qilish.

-ikkinchidan, davlat va huquq, qonuniylik prinsiplariga nisbatan hurmatni shakllantirish.

-uchinchidan, qonunga muvofiq xulq-atvor ko'nikmalarini singdirish.

-to'rtinchidan, faol fuqarolik pozitsiyasining, har xil huquqbuzarliklarga nisbatan toqatsizlik munosabatini tarbiyalash.

-beshinchidan, qonunda belgilangan tartibda o'zining, davlat, jamiyat va boshqa shaxslarning manfaatlar va huquqlarini faol himoya qilishga ehtiyojni va bunday qobiliyatni shakllantirish.

-oltinchidan, davlat va huquqqa nisbatan noto'g'ri qarashlarga qarshi tura bilish, ularni faol va ishonarli tarzda fosh qilish qobiliyatini singdirish.

Bilimlar xususida gapirganda, bu o'rinda, avvalo, yoshlarga bilimlarni qanday hajmda yetkazish kerak, degan savol kundalang bo'ladi. Nazarimizda, umumiy ta'lim maktabi doirasidagi huquqiy ta'lim - tarbiya birinchi navbatda voyaga yetmaganlarni ular hozirda ijro etayotgan va kelgusida bajarishi lozim bo'lgan umumiy ijtimoiy rollarni «davlat fuqarolari, oila a'zosi, o'quvchi» ado etishga tayyorlashga xizmat qilishi kerak.

Huquqlar bilan majburiyatlarning mustahkam aloqadorligi prinsipi muhim printsiplaridan biri bo'lib, bir toifadagi kishilar boshqa toifadagi kishilarning majburiyatlari bilan har doim o'zaro aloqador bo'lgan suveren, demokratik davlat qonunlarida ancha to'liq mujassamlashgan bir kishining huquqiga qaysidir boshqa kishining majburiyati muvofiq kelmasa, unda bunday huquq noreal huquq bo'ladi va «havoda muallaq holda osilib qoladi». Masalan, agar fuqaroni dam olish huquqiga ma'muriyatning ta'til taqdim etish majburiyati muvofiq kelmasa, unda bunday huquq quruq bayonatdan iborat bo'lib qolgan bo'lardi. Odamlarning o'z majburiyatlarini bilishiga va ayni bir vaqtda o'z huquqlarini aniq tasavvur qilishlari, ularni himoya qila bilishlariga ham erishish zarur. Ana shunday aniqlanmay qolgan va jazo olmagan huquqbuzarlik faktlari ancha kamayadi. Shuning uchun yoshlarni diqqat e'tiborini nafaqat majburiyatlarga qaratish, shu bilan birga ularni qonun bilan to'liq hajmda ham huquqlar, ham majburiyatlar tomonidan tanishtirish nihoyatda muhimdir. Bu fuqarolarning yuksak ijtimoiy-huquqiy faolligini shakllantirish ularni jamiyatning boshqa a'zolari bilan mustahkam o'zaro aloqadorlikda ekanliklarini anglab yetishning g'oyat muhim yo'lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Roziqov O., Mahmudov M. va b. Ona tili didaktikasi. –Toshkent: „Yangi asr avlodi“, 2005
2. K. Qosimova, S. Matjonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev. “Ona tili o'qitish metodikasi”-Toshkent, “Nosir” nashriyoti, 2009
3. Q. Husanboyeva, M. Hazratqulov, Sh. Jamoldinova. “Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi” Toshkent. “Innovatsiya-Ziyo”- 2020
4. Toshpo'latovich, Y. O. (2022). INTERPRETATION OF SMART TECHNOLOGY IN TECHNOLOGY LESSONS. *Open Access Repository*, 9(11), 23-31.